

Posudek diplomové práce Zuzany Adámkové „Problematika zaměstnávání osob s hendikepem“

Téma diplomové práce Zuzany Adámkové je v současném českém kontextu aktuální, neboť se zde „studia postižení“ z genderové perspektivy teprve etablojí a dohání tak dlouhotrvající dluh. Empirických studií věnujících se intersekcí a hendikepu je jako šafránu a každý pokus o nápravu se cení.

Pokud jde o samotnou práci, konstatuji, že po formální stránce jsem v úvodních kapitolách jen zřídka zachytil nějaký překlep, ale ke konci práce byly častější. Problémy s interpunkcí nepřekračují únosnou míru a odkazovací aparát splňuje nároky kladené na diplomovou práci. V seznamu literatury se však objevují tituly, které nejsou v textu odkázány (Bell, 2000; Horská, 2000; Kolářová, 2009)?

Název práce je však příliš obecný a nekoresponduje s některými deklarovanými cíli. Ty jsou navíc nejasné. V úvodu autorka píše: *„Zabývám se otázkou, proč by hendikepovaní lidé neměli mít stejný nárok na práci, jako lidé bez hendikepu“* (str. 2), což by naznačovalo, že půjde spíše o pojednání z oblasti filozofie či etiky, než o práci založenou na empirickém výzkumu. Na následující stránce se však dočtu, že: *„Cílem diplomové práce je zejména zjistit a analyzovat možnosti uplatnění této marginalizované skupiny obyvatel na trhu práce“* (str. 3). A na další stránce: *„Jak společnost vnímá hendikepované lidi? Jakým problémům musí hendikepovaní čelit při hledání zaměstnání? Jaké to má pro hendikepované lidi důsledky? Jak dalece je u zaměstnavatelů důležitý gender? Na tyto otázky jsme hledala odpovědi ve výpovědích respondentů a respondentek“* (str. 4). Na straně 26 formuluje další otázku: Proč si hendikepovaní neuvědomují genderovou diskriminaci? Nejde jen o to, že design výzkumu nemůže vést k nalezení odpovědí na některé otázky (vnímání handicapu společností, důležitost genderu pro zaměstnavatele), ale o to, že je v úvodu formulováno více a velmi rozdílných cílů a výzkumných témat. Jaké tedy bylo výzkumné téma?

Autorka zvolila strukturu práce, která se poněkud odchyluje od obvyklého členění Úvod, Teoretická část, Empirická část, Závěr, Přílohy, ačkoliv to na str. 4 popírá: *„Práci jsem strukturovala do teoretické a analytické části“* (V Obsahu jsem Analytickou část nenalezl). Na takovou volbu má jistě právo, ale zároveň se očekává, že nepovede k nekonzistencím, což se myslím stalo, když například píše: *„Tyto rozhovory jsou dále analyzovány a propojeny s teoretickou částí. Zde je kladen důraz především na implementaci různých oficiálních dokumentů v praxi“* (str. 3). Diskuse a analýza oficiálních dokumentů jsou totiž součástí analytické (empirické) části práce a ne teoretické, jak citace naznačuje. Na druhé straně některé podkapitoly z části analytické části patří do části teoretické. Zde mám na mysli prakticky celou diskusi Genderové rovnosti (podkapitoly 3.6 a 3.7), přičemž mi ale není jasné, proč autorka shledala důležitým tak zevrubně diskutovat *Souhrnné zprávy o plnění priorit a postupů při*

prosazování rovnosti mužů a žen a Stínové zprávy? Myslím, že stačilo konstatování, že tyto dokumenty jsou zcela slepé k problematice lidí s hendikepem. Diskuse ostatních aspektů a nedostatků *Souhrnných zpráv* k jejímu tématu nijak nepřispívá.

Míchání obsahů jednotlivých částí dohromady je ještě problematičtější, když autorka v teoretické části prezentuje vlastní interpretace empirického materiálu (str. 9, 20, 22), které patří do části analytické. Míží tak dělící linie mezi teoretickými východisky a analýzou empirického materiálu, která by měla být nepřekročitelná. Navíc se dohromady míchají i témata jednotlivých podkapitol analytické části (str. 84, 94 diskuse Národních plánů, která by měla patřit do části 3.4.).

Není mi také jasné, proč se kapitola 3 jmenuje Rovnost na pracovním trhu, když je věnována nástrojům státní politiky zaměstnanosti? A proč není v této kapitole nejprve diskutován Zákon o zaměstnanosti, když tvoří rámec pro ostatní nástroje? Podobně, proč je podkapitola 3.4 nazvána Analýza formálních dokumentů zaměstnávání osob s hendikepem, když jsou zde analyzovány *Národní plány vytváření rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením*, jejichž záběr je širší, minimálně o problematiku vzdělávání.

K dalším nejasnostem ohledně struktury práce se vyjadřuji níže. Zde bych však ještě rád poznamenal, že u diplomové práce není vhodné, když některé podkapitoly vypadají jako konspekty jednotlivých knih (1.1.3 McRuer, 1.1.4 Goffman).

Jaksi ve vzduchu visí kapitola věnovaná metodologii, která navíc ani nezahrnuje všechny relevantní informace. Představení respondentů/ek a diskuse průběhu rozhovorů se odehrává až ke konci práce v kapitole 4? Nepochopil jsem diskusi lokace autorky, neboť jsem očekával, že bude diskutovat, jak se vyrovnávala s její vlastní lokací (gender, hendikep atd.)?

V teoretické části jsem zaregistroval některé nekonzistence, které by měly být vysvětleny u obhajoby. Na str. 10 například autorka přejímá názor Garland-Thompson (1997), že: *„Standardizace se ke slovu dostává zejména v období modernity, kdy ruku v ruce s konzumerismem nutí člověka přizpůsobovat své tělo sdíleným a vyžadovaným normám.“* Jak to jde dohromady s předchozí formulací: *„Fyzicky „odlišní“ lidé byli pronásledováni například už v době starověku. To, co se všeobecně uznávané normě vymykalo, lidé například již ve starověkém Řecku považovali za význam vepsaný do sebe samého...který stigmatizované jedince výrazně omezoval ve veřejném prostoru“* (str. 7)?

Na str. 12 nerozumím větu: *„„Sociální model“ definuje hendikep jako společenský útlak, nikoliv formu hendikepu,“* která podle mne opět ukazuje na nekonzistenci. Forma hendikepu a společenský útlak asi nejsou srovnatelné koncepty? V souvislosti s tímtož odstavcem bych se rád dozvěděl, zda například Shakespeare nabízí nějakou představu o podobě změny normativního myšlení majoritní společnosti? Jak by takové nenormativní myšlení mělo vypadat? A není celý tento odstavec jen o změně pojmosloví, kdy se usiluje

o upuštění od pojmu „hendikepování“ ve prospěch nějakého jiného, méně stigmatizujícího pojmenování? Ostatně autorka s tímto problémem sama zápolí, neboť se na jedné straně nejspíš hlásí k „sociálnímu modelu“, podle kterého: *„Hendikepování lidí ve skutečnosti nejsou hendikepování, bohužel na ně ale takto společnost nahlíží, definuje je skrze normativitu těl (Shakespeare, 2002: 3),“* ale na druhé straně se nedokáže obejít bez charakteristiky „lidé s hendikepem“ a vět typu: *„většina překážek se neděje na základě hendikepu, ale kvůli vztahu společnosti k němu“* (str. 13); *„Znevýhodnění lidí s hendikepem tedy netkví v hendikepu samotném, ale v hendikepu, který je dán nemožností naplnit očekávání sdílených norem“* (str. 14). Představení možného řešení tohoto hlavolamu by proto bylo na místě.

Obecně v teoretické části zcela postrádám kritický odstup od autorů z oblasti „studií postižení“. Kritické ostří je namířeno na „medicínský model“ a posléze na „sociální model“ z feministické perspektivy, ale jedná se vesměs o kritiku přejatou. Rád bych se dověděl něco o tom, kde vidí sama autorka slabá místa či nedotaženosti jejich argumentace.

Vzhledem k tomu, že se autorka věnuje tématu zaměstnávání osob s hendikepem, bych také v teoretické části uvítal nějaké statistiky, které by problém alespoň rámcově vymezily. Na místě by samozřejmě byly také statistiky ukazující genderový rozměr věci. Autorka sice nějaké statistiky zmiňuje, ale až v části 3.4 Analýza formálních dokumentů zaměstnávání osob s hendikepem, ale činí tak jen příležitostně a nesystematicky.

Podobně bych očekával, že autorka představí organizace, které se berou za práva lidí s hendikepem, když je následně zmiňuje v analytické části (str. 46). Důležité by to bylo i proto, že mezi jednotlivými organizacemi zdaleka nepanuje soulad a pro čtenáře by proto bylo důležité se v problematice zorientovat. Které organizace mají například své zástupce ve Vládním výboru pro zdravotně postižené občany? Fungují zde podobné mechanismy vylučování jako v oblasti tzv. ženských organizací? Atd.

V části věnované metodologii mne v první řadě překvapila definice kvalitativního výzkumu a jeho cíle: *„výzkum, který se zaměřuje na to, jak jedinci chápou a interpretují svět kolem sebe...porozumění sociálním jevům“* (str. 25). Myslí si autorka, že stejné otázky nemůže řešit kvantitativní výzkum či že nemá stejný cíl? (Na str. 25 dochází na jednom místě k záměně slova kvantitativní za kvalitativní.) Podobně lze kvantitativní výzkum konfrontovat s každodenním životem? A pracuje se v rámci kvalitativního s proměnnými?

Také mne zaujalo využití kódovací knihy při kódování rozhovorů, protože se jedná spíše o nástroj relevantní pro kvantitativní obsahovou analýzu. Mohla by autorka u obhajoby lépe vysvětlit svůj postup a z jaké metodologické literatury zde vycházela? Moc jsem neporozuměl pojetí lokace v příslušené podkapitole, neboť se spíše týká etiky výzkumu a přístupu ke komunikačním partnerům/kám.

Výběr vzorku komunikačních partnerek/ů je podle mne problematický a odráží se v povrchnosti řady prezentovaných analýz. V první řadě mi není jasné, zda zpovídání lidí s hendikepem měli zkušenosti s těmi úřady práce, jejichž zaměstnanci byli zpovídáni, či zda prostě jen pochází z krajů, kde tyto úřady práce působí? Jinými slovy, zda vůbec existuje vztah mezi výpověďmi lidí s hendikepem a výpověďmi úředníků? Některé formulace tento vztah přímo zpochybňují: „*Také moji respondenti a respondentky často na úřad práce rezignovali a práci si hledali především vlastním úsilím, protože měli pocit, že jim úřady nijak speciálně nepomáhají*“ (str. 35). Důležité by bylo hned z počátku vědět i to, kteří z nich rezignovali. To se čtenář s jistotou nedozví ani na str. 74 – 76, kde jsou představeni (příčemž doufám, že pod pseudonymy).

Dále mi není jasné, zda tři muži a tři ženy s hendikepem rovnoměrně zastupovali dané kraje? Podobně se nabízí otázka, jaké bylo genderové složení zástupců úřadů práce a mohl mít gender vliv na jejich odpovědi? Osobně bych za vhodnější strategii považoval případové studie zmíněných tří úřadů a zkušeností s nimi.

Pokud jde o samotné analýzy, v první řadě se autorka měla zdržet obrátů typu „naprostá většina úřadů“, když mluví jen o třech. Dále na základě výzkumného vzorku prostě nelze dělat závěry typu: „*Dle mého názoru, na základě výpovědí hendikepovaných o jejich zkušenostech s úřady práce, však na úřadech práce chybí aktivní forma spolupráce mezi uchazeči o zaměstnání a zaměstnavateli, která by osoby s hendikepem zařadila do pracovního procesu. V mnoha případech je forma pomoci ze strany úřadu práce pouze pasivní, teoretická a to zajisté mnoho lidem aktivní účast na trhu práce nezajistí*“ (str. 31). Nehledě na to, že ani není jasné, zda má autorka na mysli tři vybrané úřady či všechny úřady práce, výpovědi dvou lidí z každého kraje (pokud předpokládám, toto složení vzorku) prostě nejsou dostatečným základem pro podobný závěr, který je navíc v rozporu s výpověďmi zástupců úřadů práce prezentovanými níže. Když už je vysloven, měl by být podložen analýzou dokumentace (nabídky) daných úřadů. Je patrné, že autorka bez odpovídajícího zdůvodnění upřednostňuje výpovědi lidí s hendikepem před výpověďmi zástupců úřadů a kontrolou jejich nabídky.

Na jiných místech zase bezvýhradně věří zástupcům úřadů práce: „*Co se týče různých speciálních poradenství či motivačních kurzů, tak nikomu z respondentů a respondentek nebylo nic podobného nabídnuto. Avšak kurzy a speciální poradenství pro osoby s hendikepem na úřadech práce fungují, jak jsem se dozvěděla z rozhovorů s lidmi z úřadů práce*“ (str. 35). Je sice možné, že rozpor mohl vzniknout v důsledku malého vzorku lidí s hendikepem, jak autorka spekuluje, ale také je docela dobře možné, že zástupci úřadů prostě lakovali skutečnost na růžovo, což by šlo opět ověřit zkoumáním aktuální nabídky kurzů a poradenství.

Podobně jsou problematická nepodložená tvrzení typu: „*Ze statistických údajů o nezaměstnanosti hendikepovaných osob v České republice je zřejmé, že pomoc úřadů*

práce v problematice jejich uplatnění na trhu není dostačující (str. 34); „*Dalším faktorem je také nižší vzdělání v důsledku diskriminací ve vzdělávacím systému, stereotypům, a to především u žen s hendikepem, které mají v mnoha případech nižší vzdělání než hendikepovaní muži*“ (str. 35). Když už se odvolávám na statistiky či na obecné trendy, pak bych je měla prezentovat a vysvětlit, proč si myslím, že ukazují to, co tvrdím, že ukazují.

Obecně považuji analýzu za nestandardní například v tom, že jsou v podkapitole 3.1 věnované úřadům práce účelově využívány vybrané citace z rozhovorů s komunikačními partnery/kami, aby se doložilo to, co se chce doložit (nedostatky v práci úřadů práce, stereotypy o hendikepovaných, diskriminace na základě pohlaví...). Standardní postup je, že se provede celková, komplexní analýza rozhovorů, kterou je pak možné využít pro další analýzy. V žádném případě není vhodné, aby analýza byla postavena ve stylu: „*Zde jsou evidentní stereotypy vycházející z toho, zda by na dané místo byl vhodný muž či žena. Opět se zde dostáváme k problému, že zaměstnavatelé vycházejí z obecných představ o tom, zda je daná pozice pro někoho vhodná, či nikoliv. I přesto, že je diskriminace na základě pohlaví zakázána, zaměstnavatelé si stále vybírají ty osoby, které považují pro výkon dané práce pro ně vhodné, a to buď muže, nebo ženu...Jako příklad uvádím výpověď Kamily...*“ (str. 34-35).

V řadě podkapitol jsem se doslova ztrácel, protože jsou nejasně strukturované. Příkladem budiž část 3.4.1.1, kde jsou postupně diskutovány části jednotlivých *Národních plánů* věnované školství. Autorka však zde na sebe vrší jednotlivé postřehy, připomínky, otázky a výhrady bez srozumitelné jednotící struktury. Ačkoliv jsem těch 9 stránek četl dvakrát, nevím, jaké hlavní závěry autorka chtěla, abych si z nich odnesl. Podobný pocit jsem měl i z následující podkapitoly 3.4.1.2. Trochu se mi vyjasnilo po přečtení podkapitoly 3.5 Porovnání Národních plánů z let 1992 - 2010, která nabízí jakési shrnutí podkapitol 3.4.1.1 a 3.4.1.2, ale zase mi unikalo číslování podkapitol, protože bych očekával, že bude číslována jako 3.4.1.3? Ostatně i proto, že podkapitola 3.4 je nazvána *Analýza formálních dokumentů zaměstnávání osob s hendikepem*, a proto bych očekával, že bude zahrnovat celou analýzu dokumentů. Ta je ale rozdělená mezi podkapitoly 3.4 a 3.5. Zcela nelogické je pak podřazení analýzy *Zprávy o plnění opatření Národního plánu vytváření rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2010 - 2014* pod kapitolu 3.5, jejíž obsah pro mne opět postrádá nějakou smysluplnou strukturu. Vypadá to, že se autorka prostě zaměřila na některé body Národního plánu, ale proč zrovna na tyto a na jiné není příliš jasné. Abych pravdu řekl, v této fázi mne také již docela iritovalo nadužívání rétorických otázek (Jen v části 3.4 jich bylo položeno 16!).

Analýza rozhovorů do značné míry odráží vše, co bylo řečeno výše. I zde autorka téměř zcela rezignovala na využití teoretického aparátu, i zde je nabízena řada

nepodložených tvrzení, i zde často není jasná struktura podkapitol atd. Pokud jde o nepodložená tvrzení, již na samém začátku se tak například dočteme:

Jako velký problém vnímám především to, že lidé na úřadech práce v mnoha případech automaticky „vyřazují“ hendikepované z pracovního procesu, aniž by si ověřili jejich kompetence pro danou pozici, či pracovní zkušenosti. I zde je patrný přístup s převládajícím stereotypním myšlením – pracovníci úřadů práce mnohdy nemají zájem hendikepovaným práci nabízet, protože se domnívají, že hendikepovaní nejsou schopni plnohodnotné práce. Lidé s hendikepem jsou už tedy v některých případech diskriminováni například před samotným výběrovým řízením, kterého se kvůli pracovníkům úřadů práce nemohou zúčastnit... Samotné úřady práce tedy uplatňují diskriminační logiku, ale také nemají žádné mechanismy a strukturální oporu pro to, aby pracovní uplatnění pro hendikepované osoby našly. (str. 79)

Můžeme se jen dohadovat, kde jsou empirická data, která by tento dojem podložila? Přitom je patrné, že v rámci vlastního výzkumu je ani získat nemohla, tedy pokud by se k podobným praktikám nepřiznali tři zástupci úřadů práce, což nelze předpokládat.

Když už jsou citace nabídnuty, jsou nezřídka interpretovány „proti srsti“ a zřejmě v souladu s předem utvořenými názory autorky. Na str. 80 například prezentuje citaci:

Já už jsem měla kolikrát chuť se na to vykašlat, ale co by pak se mnou bylo? Zůstala bych sama doma a to by bylo ještě horší než to, jak s váma zacházej na úřadech. Takže radši za sebe bojuju a mám pocit, že aspoň něco dělám. A to ne jenom pro sebe, ale i pro ostatní, který jsou nemocný. Tak mám pocit, že jim aspoň trochu můžu být užitečná. Třeba to pak někomu pomůže, když ne mě. Já se odbýt nenechám. (Kamila)

V rozporu s jasnou deklarací víry ve vlastní schopnosti a vytrvalost ji prezentuje za doklad toho, že: „Trvající nezaměstnanost vyvolává u hendikepovaných pocity snížené důvěry ve vlastní schopnosti, a při vnímání pocitů a hodnot lidí, kteří operují ve stejném sociálním prostředí i snížení tzv. kolektivní sebedůvěry. Tyto pocity přispívají k uzavření kruhového procesu a odklonu od pracovního trhu...“

Pokud jde o strukturu podkapitol, například již v první 4.2.1 Problémy při hledání zaměstnání, nejsou diskutovány jen tyto problémy, ale zároveň jsou prezentovány i možné důvody těchto problémů, jak se lidi s hendikepem s těmito problémy vyrovnávají, selhávání státu při jejich řešení, řešení této problematiky v *Národních plánech* a

v *Antidiskriminačním zákoně* či reakce lidí s hendikepem na „pomoc“ druhých. Opravdu hodně témat na jednu podkapitolu, která je navíc nezachycuje v názvu.

Přestože autorka v úvodu avizuje, že se bude snažit využívat při analýze teoretický aparát představený v úvodní kapitole, ve skutečnosti tak činí spíše ojediněle a vesměs až v závěru analytické části, když analyzuje rozhovory. Přitom je řada jiných míst, kde se to přímo nabízí, jako například při diskusi termínu „zdravotně postižení“, který jasně odkazuje na medicínský model (str. 46).

Celkově mám z předložené práce velmi rozpačitý dojem. Na jedné straně je téma velmi aktuální, bylo shromážděno velké množství empirického materiálu a analytická část obsahuje některé zajímavé dílčí závěry. Na druhé straně jsem však výše pojmenoval celou řadu zásadních problémů. Práci proto musím hodnotit jako hraniční mezi dobře a nedostatečně, přičemž finální hodnocení by se podle mne mělo odvíjet od obhajoby.

Ing. Petr Pavlík, Ph.D.
oponent

29. 1. 2013